

Vajda Kornél

A könyvdigitalizálás egyes kérdései

A fenti címmel jelent meg a *Magyar Tudomány* 2006-os 11. számában Tószegi Zsuzsanna cikke. Nos, a könyv- vagy úgy általában a digitalizálás kérdéseiről szinte (sőt nem is szinte) naponta jelennek meg cikkek, tanulmányok, elemzések szerte a világon, de nem kevés, sőt szinte túlságosan sok már a magyarul megjelent dokumentumok száma is. Ezt mindenki tudja, de aki – esetleg – mégis kételkedne, elegendő, ha rábízta magát az ismert keresőgépek (Google, Yahoo stb.) bármelyikére, találatok ezreit, tízezreit „kaszállhatja”. E sorok szerzője ezúttal csak három, kiemelkedő jelentőségű opuszra hívna fel a figyelmet. Ládi Lászlónak a 3K 2006. februári számában megjelent cikkére (*Digitalizálás a könyvtárakban*), valamint a hatalmas nemzetközi monográfiatermés két remekművére, Susan S. Lazinger *Digital Preservation and Metadata* című vaskos monográfiájára (Englewood, Colorado 2001.) illetve a *The future of digital memory and cultural heritage* című kollektív munkára (Róma, 2004.). A kérdéskör egészét tárgyalja – a különösen első tájékozódásul remekül használható, a nemzetközi digitalizálási trendeket bemutató – Könyvtári Intézet-i kiadvány, a *Digitalizálási stratégiák* című szakirodalmi szemle (Bp., 2005.). Miért hát, hogy jelen sorok szerzője épp Tószegi Zsuzsanna cikkére kíván reagálni, ahhoz hozzászólni?

Természetesen azért is, mert a munka megjelenési helye olyannyira elegáns. A Magyar Tudomány az akadémiai, az elit tudományosság lapja. Ami itt megjelenik, az már csak ennél fogva is kiemelt figyelmet érdemel, de épp emiatt arra is számíthat ki-ki, hogy az e lapban megjelent dolgozatok gyakorolják a legnagyobb hatást. Hisz kinek higgyen a nem elitértelmiségi, a mindennapok átlagos szakembere, mondjuk a könyvtáros vagy a pedagógus, ha nem az e lapban megjeleneknek? Talán ennél is fontosabb, hozzászólásra ingerlőbb-kötelezőbb a cikk szerzőjének személye. Tószegi Zsuzsanna, a Neumann-ház alapítója, csúcsra járatója, első főnöke, a Magyar Szabadalmi Hivatal elnökének tanácsadója, a Kaposvári Egyetem tanára a szakma mai legnagyobbjainak egyike. Ha megszólal, muszáj figyelni rá. Cikkei, könyvei a recens szakirodalom legfontosabb részéhez tartoznak, szinte kivétel nélkül kötelező olvasmányok. És épp inkriminált cikkében is olyan gondolatokat vet fel, amelyek mellett nem lehet szótlanul elmenni. A cikket magát kinek-kinek el kell olvasnia, át kell gondolnia. Mert mindenképp átgondolásra és kommentálásra szólít fel. Természetesen cikke első, elméleti részére gondolok, arra szeretnék reflektálni. Mert a második rész, a gyakorlati kérdéseket bemutató-elemző nem reflexiót kíván, hanem – mindössze – odafigyelést. Amit e második részben Tószegi Zsuzsanna elmond, azt mindenkinek tudnia kell, tudnia illik, legjobban, ha mindjárt meg is tanulja. Nem így az első, az elméleti, mondhatni filozofikus részek. Azokkal érdemes vitába szállni. Talán muszáj is.

Mert mit mond ez első részben a szerző? Jó író lévén már első mondatában elárulja: „A digitális kultúra kialakulása történelmi léptékű társadalmi-gazdasági-kulturális korszakváltást jelent, és az emberiség életében legalább akkora változást idéz elő, mint amekkorát évezredekkel ezelőtt a szóbeliségről az írásbeliségre való áttérés okozott.” „*O Freunde, nicht diese Töne*” (Oh barátaim, ne ily hangon) mondanánk szívünk szerint Hermann Hesse híres szlogenjét idézve. Ne ily hangon! Hisz ezt a hanghordozást oly jól ismerjük már! Természetesen McLuhanre gondolunk; az ilyesféle kitételekre, amelyek számát könyve ismerői simán megsokszorozhatják: „A fonetikus ábécé elsajátítása átülteti az ember a fül csodálatos világából a semleges vizuális világba”, „Skizofrénia lehet az írásbeliség szükségyszerű következménye”, „Megváltoztatja-e a média interorientációja, mint tették a betűk, az érzékszervek közötti arányt és a lelki folyamatokat?” (a válasz – természetesen – igen), „Az írásbeliség fiziológiailag és pszichológiailag hatással van az afrikaiakra”, „Mikor a technológia kiterjeszti egyik érzékünket, az új technológia elsajátításával egyidejűleg a kultúra új fordulata következik be”, „A nomád társadalom képtelen megtapasztalni a zárt teret”, „A Gutenberg-galaxis igyekszik megmutatni, hogy az alfabetikus ember miért volt hajlamos létezés módjának deszkralizálására”, „Milyen mértékben helyettesítette a tömegesen előállított nyomtatott oldal a fülbegyónást?”, „A nyomtatás azáltal, hogy a nemzeti nyelveket tömegmédiákká vagy zárt rendszerekké változtatta, létrehozta a modern nacionalizmus uniformizált és centralizált erőit”, „A könyv hordozhatósága, akárcsak a festőállványé, sokkal járult hozzá az egyéniség kultuszához”, „A nyomdai logika létrehozta a kívülálló, elidegenedett embert mint az integrált, azaz intuitív és irracionális ember típusát”, „A nyomtatás megfosztotta lététől a latint”, „A nyomtatás nemcsak a helyesírást és a nyelvtant változtatta meg, de a nyelvek hanglejtését és ragozását is, és lehetővé tette a nyelvtani hibákat”, „A nyomtatás össznemzeti egyöntetűséget és kormányzati centralizmust teremtett, ám egyszermind megteremtette az individualizmust és a kormányzattal mint olyannal való szembenállást is”, „A tipográfia emberének új időérzéke kinematikus, szekvenciális és képszerű”, „A tudatos élet lecsupaszítása és egyetlen szintre való redukálása a XVI. században létrehozta a tudattalan új világát. A terep megtisztult az egyéni lélek archetípusaitól és pózaitól, és készen áll a kollektív tudattalan archetípusai számára”, stb., stb., stb.

Tószegi Zsuzsanna persze nem megy ilyen messzire, nem követi McLuhant a szinte önparódiába átmenő „következetességben”, a kulturális fordulat (*digitisation turn, a la linguistic turn*) ilyen hatalmas át- illetve újraértékelésében. De azért... De azért ilyesféle fordulatok nála is akadnak, mint például ez: „A digitalizálás további számottevő változást eredményezett a szöveg immanens logikájában. A lineáris szerkezetű, szekvenciális szövegre a deduktív logika, a kereszthivatkozásokkal nyitott szerkezetűvé váló hipertext szövegre viszont a relációs logika jellemző”. (Ne bolygassuk a relációs logikával történt lapszust, tollhibát. A filozófiailag ropant művelt Tószegi Zsuzsanna nyilván kitűnően tudja, hogy a relációs logika egészen más, mint amit itt neki tulajdonít, de ez most abszolút mellékes.) A lényeg az, hogy *à la* McLuhan, ő is olyasmiket tulajdonít a digitalizálásnak, ami azt semmiképp sem illeti meg. Sajnos Tószegi Zsuzsanna nincs egyedül. A dolognak

nemcsak olyan tekintélyes, akadémiai képviselői vannak, mint például *Nyíri Kristóf* professzor, aki szerint a filozófia története *csak* a szóbeliség, írásbeliség, nyomtatottság, digitalizáltság szegmentum-szekvenciáiban érthető-értelmezhető, vagy a világhírű *Michael Heim*, aki szerint szoros kapcsolat áll fenn a könyv és az elme (elmefilozófusok által már rég lejáratott) klasszikus modellje között, hanem népszerűsítői, köznyelvre fordítói is szép számmal (lásd például a 3K 2000. októberi számát!)

Dehát ha ez így igaz, ha Tószegi Zsuzsanna nem áll egyedül, akkor miért zohorálunk? Akkor hogyan képzeljük, hogy megcáfolhatjuk, kérdésessé tehetjük mindazt a nagyszerűséget, amit a digitalizálás kapcsán a szerző a „világállapotról” és egyéb fennköltégekről mond? Nos, cáfolatról szó sincsen. Ahhoz a jelen sorok szerzőjének hiányzik a kompetenciája. Mindössze bizonyos figyelemfelhívásokra és analógiákra mer csak gondolni. Például arra, hogy akkor, amikor még épp csak a számítógépek első generációja volt kifejlesztőben, a marxizmus-leninizmus intranszignens képviselői nemcsak cikkeket, de egész könyveket is szántak annak „bebizonyítására”, hogy a gép nem gondolkodhat, hogy más az ember, mint a gép stb. Túllőttek a célon, egy viszonylag (és hogy mennyire viszonylag, azt manapság már igazán láthatjuk) primitív állapottal kapcsolatban nem restelltek történet- és emberfilozófiai, kultúra- és szellemfilozófiai nagyágyúkat (nagyágukhoz persze szó fért már akkor is) bevetni. Aztán McLuhan, a már sokszorosan idézett. Aki – láttuk – jószerivel mindent, a tudatalattitól a fülbegyónásig, az akcelerációtól a helyesírási hibáig, a nacionalizmustól az elidegenedésig (stb.) a Gutenberg-galaxisnak, magyarul a könyvnyomtatásnak a számlájára írt – halálos komolysággal (amely komolyság ma már csak derű felkeltésére alkalmas). És most ismétljük meg a hibát? Értsünk egyet Tószegi Zsuzsannával, aki elsődleges és másodlagos valóságokról értekezik, aki külön logikát kíván a digitalizált szövegek számára, aki olyasmiket ír, hogy „A virtuális közegben viszont a legkülönbözőbb típusú és minőségű szövegek azonos módon, ugyanazon az eszközön, ugyanabban a formátumban tárulnak elénk, mesterséges egységbe vonva olyan tartalmakat, amelyekkel korábban különböző célból, a magán- és közélet elkülönült helyszínein, eltérő interpretációs közegben találkozhattunk. Az ugyanarról a hordozóról – a képernyőről – folyamatosan áradó, testetlen és végtelen szövegfolyam minden korábbi értéket kiemel a megszokott keretek közül. Mindennek az lett a következménye, hogy az az írásbeli kultúra, amely az analóg világban közvetlenül észlelhető tárgyakban öltött testet, a digitális közegben megkérdőjeleződött, és gyakorlatilag érvényét veszítette.”

És mindezt egy olyan igazi, vezető szakember írja, aki – természetesen abszolút tisztában van a virtuális világ, az állítólag végtelen szövegfolyam legkülönbözőbb műfajaival, aki – még ennek a cikkének a szövegéből is igazolható módon (hát még ha egyéb írásait is figyelembe vesszük!) – remekül tudja, hogy nem a műfajok, az elkülönülések, a típusok (stb.) elszegényesedéséről, homogenizációjáról, egybemosásáról, a korábbiak gyakorlati megkérdőjelezéséről, megszüntetéséről, érvényvesztéséről van szó, hanem éppen fordítva, meggyarapodásukról, differenciálásukról, hegeli értelemben vett *Aufhebung*jukról. (A végtelen szövegfolyamról csak egy utalás: vajon egy nyomtatott folyóirat nem ugyanúgy „végte-

len szövegfolym"-é, vagy nem éppen úgyabban az, mint a világháló egy-egy szegmense?)

Miért hát ez a hatalmas filozófiai (álfilozófiai) apparátus? Miért ez a körítés? Bizonyal nem azért – ezt a szerzőt ismerve bátran és megfellebbezhetetlenül állíthatjuk –, mert Tószegi Zsuzsanna be akarta bizonyítani, hogy tudja a „leckét”. Tudja, mit, mi mindent mondtak a kérdéskör kapcsán a nagy posztmodern bölcselők Foucault-tól Derridáig, Lyotard-tól Rortyig és tovább. Hisz remekül és igen szellemesen maga relativizálja egyik legfőbb forrása, Roger Chartier megálapításait (Chartier kis könyve, *A könyv metamorfózisa* magyarul is hozzáférhető). Igen eredetien és újszerűen cáfolja Chartier-nak azt a koncepcióját, hogy a nagy fordulatot a könyvnyomtatás hozta volna, pazar érveket sorjázta az írásbeliség folyamatosságának törés nélküli volta mellett, együtt tárgyalva kódexet és nyomtatott könyvet, megállva sajnos a relativizálásnak ennél a pontjánál, és nem terjesztve ki azt a digitalizálásra is. Miért? Azt hisszük, gyöngédségből. A digitalizálás problematikájának szörnyű állapotát látva és cikkében nagyszerűen előadva úgy hiheti, hogy ezt a fájvirágot, ezt az oly sok nehézséggel küzdő kis virágocskát valamiképp biztatni, támogatni kell, muszáj, karót kell állítani melléje, perspektívát kell adni neki, fel kell emelni a filozofémák magasába, egy új világekorszak kezdetének kell nyilvánítani, hogy valamiképp el ne hervadjon, el ne anyátlanodjon, el ne pusztuljon idejekorán. Hiszen a cikk második (hosszabb) részében ilyesmiket olvashatunk: „A döntési folyamat egyik legnehezebb kérdése a szelekció, vagyis a digitalizálendő forrásmű kiválasztása, amely az egész tartalomszolgáltatási rendszer minőségét, a szolgáltatást igénybe vevők körét, a szükséges erőforrások nagyságát, a hosszú távú tervezést és minden további összetevő mibenlétét meghatározza.” Vagy: „Az informatikai hardver- és szoftvereszközök rendkívül gyorsan elavulnak, ezért a ma rendelkezésre álló digitalizálási eljárások eredményeként létrejövő számítógépes állományok várható élettartama igen rövid. A gyors technológiai avulás következtében a digitalizálás egyik kulcskérdése a megőrzés, ill. a tartalomszolgáltatás tervezett időtartama.” És még idézhetnénk. Valóban gyöngé kis virágról van szó. Dehát akkor miért nem értünk egyet azzal, hogy – Tószegi Zsuzsanna-féle gyöngédséggel – filozófiailag erősítsük a kis palántát? Azért, mert azt hisszük, hogy ez az elméletieskedés káros, még hozzá igen káros. Az igazi problémákat fedi el, teszi láthatatlanná, és olcsó lelkesülésre bír, valamint – talán ez a fő baja – azt sugallja, hogy a „világfolymat” a fontos, és nem a gyakorlati, *matter of fact* „apró” problémák sokasága. Pedig a digitalizálás, és kivált a címben is szereplő könyvdigitalizálás ez utóbbiakon áll (vagy bukik). Mire gondolunk?

Mindenekelőtt arra, hogy nem igaz az, hogy a kulturális örökséget, mindazt, ami a (mondjuk) több ezer éves európai kultúra alapját alkotja, csak a digitalizálással menthetjük meg a „vízözöntől”. (Tószegi Zsuzsanna mondotta valaha azt, hogy a digitalizálás afféle Noé bárkája, akit-amit felvesz, az menekül meg.) Nem. A „nagy” könyvek megvannak már mentve. Elsősorban a nyomtatás által. És nyomtatásban menekszik meg a mostani és jövőbeli vízözönök elől is mindaz, ami a „nagy” könyv címére igényt tart (vagy azt hiszi, hogy tarthat). Arisztotelészt, Hegelt és a többieket, Dantét vagy Tolsztojt (és a többieket, a mai Arisztote-

lészeket és Dantékat is beleértve) legfeljebb azért érdemes digitalizálni, hogy jobban visszakereshetők legyenek egyes passzusaik, hogy jobban el lehessen merülni szövegösszefüggéseikben, hivatkozásaikban stb. Nem véletlen egyébként, hogy a digitalizálásról igen komolyan szóló nagymonográfiák (előjáróban utaltunk kettőre) sem elektronikus módon adattak közre. Elektronikusan lexikonokat, enciklopédiákat, ki kicsodákat, kézikönyveket, szótárakat, menetrendekeket, egyáltalán információtárakat, tájékoztatói „műszereket” kell kiadni, ezeket kell és érdemes digitalizálni. Katalógusok és bibliográfiák jobb, ha számítógépen állnak rendelkezésünkre. Ezer (vagy párszáz) oldalas alpműveket olvasni kell (nyomtatott formában). Eljutni ezekhez a művekhez, az olvasásukhoz nélkülözhetetlen információkhoz legjobb digitalizált formában. De csak eljutni. Ha eljutottunk, akkor kézbe kell venni a könyvet (azt a nyomtatottat). És persze érdemes, sőt elkerülhetetlenül szükséges digitalizálni azt is, ami egyedi-egyszeri, unikális. Ami azért nem vehető kézbe, mert nincs belőle annyi, hogy többen is kézbe vehessék. De ez csak szükséges rossz. Nem rossz azonban, ha aprónyomtatványok, plakátok, partecédulák, kiáltványok (stb.) digitalizáltatnak. Csak úgy tanulmányozhatók, csak úgy kezelhetők. Nem rossz, sőt nagyon is jó, ha otthon lapozgathatók – nem bánom – a Harvard University könyvtárának katalógusában. De ha megtaláltam az alpművet, azt kézbe kell vennem (nyomtatott formában) és elolvasnom. És nem azért, amiért széplelkek mondani szokták. Mert esztétikai gyönyöröm telik a könyv lapozgatásában, betűi és szedéstükre szépségében, papírja színében, a könyv illatában (stb.), hanem azért a gyakorlati okért, hogy egyáltalán el tudjam olvasni. Magamévá tudjam tenni. Napilapcikket, folyóiratcikket olvashatok a képernyőn. Derrida *Grammatológiáját* semmiképp sem. És a *Sein und Zeit*et sem (a példák persze *mutatis mutandis* értendők).

Ne csináljunk tehát úgy, mintha valóban kulturális cezúráról lenne szó! Ne azzal segítsük a digitalizálás oly számos problémáját megoldani, hogy az „egész” fellőjünk az égbe. A filozofémák égébe. Ja, csak ennyi a dolog? Csak gyakorlati hasznokról és nem világállapot-változásokról van szó? Csak ennyi a digitalizálás? Hogy ilyen – lekicsinylő – kérdések *ne* vetődhessenek föl, hogy a problémákat a maguk – szerény, de elutasíthatatlan és végtelenül fontos – helyén lássuk, ezért írtam e kis szösszenetet. És mivel éppen fordítva gondolja ezt Tósze-gi Zsuzsanna, azért az ő cikke ellenében. Persze csak e cikk első része ellenében, illetve ez első rész implikációi (általam vélt implikációi) okán. Mert amit írása második (mint utaltam rá, hosszabb) részében mond, azzal semmi bajom. Azt legfeljebb kiegészíteni, a jelzett problémák számát fokozni szeretném. Dehát nem is teljes körképet ígért a szerző, hisz „egyes kérdések”-ről kívánt csak szólni.